

PODNIKANIE V RÉŽII ARISTOKRATA: ZALOŽENIE A PRVÉ ROKY SÚKENKY V UHROVCI (1845 – 1851)

EVA KOWALSKÁ

KOWALSKÁ, Eva. Business directed by an aristocrat: the establishment and first years of the textile factory at Uhrovec (1845–1851). *Historický časopis*, 2018, 66, 3, pp. 429–456, Bratislava.

The (Fein) Tuchfabrik at Uhrovec was established in a region that apparently lacked material and infrastructure pre-conditions. However, the project had another comparative advantage – the strong capital of the owner, a rich aristocrat with connections that enabled him to successfully establish himself in the economic space of Upper Hungary. Count Karl Zay was a supporter of liberalism and of progressive business aims such as railways and steam ships. The factory had various company shops and a network of customers across the Kingdom of Hungary. In the revolutionary period it began to profit from supplying the army, county units and the gendarmier or police. However, state orders were also a risk factor in the form of unrealistic conditions from the side of customers, which gradually began to threaten the profitability of the business. At the beginning of this cooperation, the factory immediately began to make losses, which began to threaten its functioning.

The study analyses the process of establishment of the factory, the financial questions of building and equipping it, the questions of personnel and the material functioning as well as the social security of the workers, a large proportion of whom were women.

Key words: Kingdom of Hungary. Uhrovec. Karl Zay. History of manufacturing. Textile industry. 19th century.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2018.66.3.3>

...derselbe weder von den Erträgnissen der Fabrik zu leben, noch sich diesfalls fremden Ansichten zu unterordnen genöthigt ist...¹

Industrializácia Uhorska postupovala od začiatku 19. storočia len pomaly, s fázovým posunom oproti iným častiam Európy a aj ostatným častiam Rakúskej monarchie. Navyše sa vyznačovala výrazným špecifikom, ktoré do značnej mie-

1 *Pressburger Zeitung* 4. 4. 1845, s. 203. Dostupné online [cit. 2017-02-05]: http://pc139.ulib.sk/search/i.jsp?pid=uuid:1ec30e40-d452-11de-8dc5-000d606f5dc6#periodical-periodicalvolume-periodicalitem_page_uuid:9554a2f0-d5d0-11df-b1d2-000d606f5dc6

ry ovplyvňovalo jej priebeh a podobu: spočiatku boli hlavnými protagonistami industrializácie príslušníci významných aristokratických rodov.² Majitelia rozsiahlych pozemkových komplexov mali k dispozícii rôznorodé zdroje, ktoré mohli využiť aj v ďalších odvetviach a na dlhšiu či kratšiu dobu, v závislosti od rozličných okolností, dosiahnuť výraznú prosperitu.³ Ich majetkové pomery, rozsiahly systém privilégií a zároveň podiel na výkone politickej moci im umožňovali vstúpiť do priemyselného podnikania z výhodnejšej „štartovacej čiary“, než mali príslušníci iných vrstiev, akokoľvek boli majetní. Svoje štandardné príjmy tak mohli ľahšie obohatiť o výnosy z podnikania v rôznych odvetviach priemyslu.⁴ Vládou udržiavaný poľnohospodársky charakter Uhorska a rozsiahly pozemkový fond prevažne v rukách šľachty orientoval záujem podnikateľov na priemysel spracujúci poľnohospodárske produkty.⁵

V rámci uhorskej šľachty, resp. aristokracie neboli rozsiahle majetkové komplexy, rozkladajúce sa navyše vo viacerých a typologicky úplne odlišných častiach Uhorska, ničím výnimočným. Aj keď sa pri dedení často drobili, rozumne hospodáriacim a podnikavým majiteľom, aj pri využití vhodnej sobášnej politiky, dokázali poskytnúť dostatok zdrojov pre pohodlný spôsob života. Príkladom takéhoto využitia potenciálu vlastnej majetkovej podstaty a osobnostných predpokladov je sanácia a naštartovanie hospodárskeho vzostupu významného ma-

-
- 2 O podnikaní Andrassyovcov pozri LÖRINČIKOVÁ, Silvia. Podnikanie aristokracie v oblasti baníctva a hutníctva v 19. storočí na príklade grófa Juraja Andrassyho. In *Montánna história. Ročenka o dejinách baníctva a hutníctva*. Limbach: Slovenská spoločnosť pre sociálne a hospodárske dejiny 2011, č. 3, s. 254-259. ISBN 9788097097301
 - 3 Reprezentatívny príklad predstavoval rodový majetok Habsburgovcov, komplex Holíčsko-šaštínskeho panstva. K tomu ZEDINGER, Renate. *Franz Stephan von Lothringen (1708–1765). Monarch, Manager, Mäzen*. Wien; Köln; Weimar: Böhlau, 2008, s. 224-231. ISBN 3205781090; RAGAČ, Radoslav – FIALOVÁ, Ivana. *Stopy hospodárskych aktivít Františka Štefana Lotrinského na cisárskom panstve Holíč*. Bratislava: RRA Skalica, 2011. ISBN:9788097031732; ČERVENKOVÁ, Ivana. Panstvá cisára Františka Štefana Lotrinského v Šaštine a Holíči ako príklad efektívne fungujúceho hospodárstva. In KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid a kol. „Pre blaho nášho ľudu, všetkých našich kráľovstiev a provincií“. *Reformná politika Márie Terézie a jej pokus o modernizáciu Uhorska*. Bratislava: HÚ SAV, Veda 2016, s. 197-218. ISBN 9788015347; GEPP, Christian. Grundherrschaft Holíč – eine wirtschaftliche Betrachtung der Jahre 1735–1765. In KUŠNIRÁKOVÁ, „Pre blaho nášho ľudu,...“, s. 219-229. Nešľachtici sa uplatnili istý čas v banskom podnikaní, najmä v spišsko-gemerskom revíre. Bližšie LACKO, Miroslav. Štátne financie habsburskej monarchie a uhorská meď v období vojny o rakúske dedičstvo. Štát kontra súkromní ťažiar. In *Historický časopis*, 2015, roč. 63, č. 1, s. 3-26. ISSN 0018-2575.
 - 4 ŠPIESZ, Anton. *Manufaktúrne obdobie na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1961, s. 262-267.
 - 5 VADKERTYOVÁ, Katarína. *Dejiny cukrovarníckeho priemyslu a pestovania cukrovej repy na Slovensku (1800 – 1918)*. Bratislava: Veda, 1972.

jetkového komplexu Zayovcov z Bučian a (Zay-) Uhrovca. Išlo o starobylý rod, ktorý získaním baronátu roku 1560 postúpil na rebríčku uhorskej šľachty, aby potom v dôsledku striktného udržiavania luteránskej konfesijnej identity načas ustúpil z popredných miest v rámci politickej elity.⁶

V priebehu 18. storočia sa členovia rodu postupne prepracovali na rozhodujúce posty evanjelickej a. v. komunity v Uhorsku, aby sa v prvej polovici 19. storočia opäť zaradili medzi najvyššiu aristokraciu udelením grófskeho titulu (1830). Aj tento vzostup umožnil Karolovi Zaymu, aby dosiahol (podobne, ako jeho starý otec Peter) titul generálneho inšpektora cirkvi a zaujal popredné miesto medzi protagonistami reformného hnutia a revolúcie 1848. Jeho miesto však nebolo len na scéne politického a cirkevného diania: rovnako významný bol jeho prínos k rozvoju železnice a najmä textilného priemyslu, ktorý reprezentovala ním založená fabrika na súkno v Uhrovci.

Fabrika, vo svojej dobe nazývaná *Ugroczer (Fein)Tuchfabrik*, bola významná na celouhorskej úrovni, o to viac poznačila mikroregión, v ktorom pôsobila.⁷ Jej vznik a fungovanie počas celej existencie boli už predmetom všeobecného spracovania,⁸ bohatý archívny fond sa však priam ponúka na analytický pohľad: preto sa v tejto štúdii sústredím na najzaujímavejšie obdobie, za aké považujem roky od vzniku do začiatku 50. rokov. Počas nich sa majiteľ, riaditeľstvo a osadenstvo súkenky muselo vyrovnáť s procesom stavby budov továrne, jej zariadením, rozbehom výroby a podnikania, aj so zložitým obdobím počas búrlivých revolučných rokov a hľadaním stálych odberateľov.

V priebehu niekoľko málo rokov sa dá do najmenších detailov sledovať proces vzniku podniku „na zelenej lúke“, kroky k dosiahnutiu optimálnej produkcie a zisku, analyzovať význam štátnych objednávok aj podiel domácich a cezpoľných na jeho úspechoch i neúspechoch. Podnik môže slúžiť ako príklad podnikateľského zámeru realizovaného v nie celkom typicky industriálnom prostredí a dokonca mimo hlavných komunikačných trás – o to viac je zaujímavé sledovať, ako bolo možné prekonať problémy, ktoré sa mu stavali do cesty.

6 Kolektívnu biografiu rodu spracovala najnovšie FUKÁRI, Valéria. *Felső-magyarországi főúri családok. A Zayak és rokonaik 16–19. század.* Pozsony: Kalligram, 2008. ISBN 9788071499718.

7 Inak kvalitne spracovaná monografia obce venuje továrni len obmedzenú pozornosť, pričom autori si všimli najmä technické aspekty výroby: ŠIŠMIŠ, Milan – BEŠTOVÁ, Elena – KVASNICOVÁ, Oľga. *Uhrovec*. Uhrovec: Obec Uhrovec, 2007, s. 44. ISBN 9788096966813.

8 KRAJČOVIČOVÁ, Klára: Továreň na súkno v Uhrovci (1845 – 1873). In *Zborník SNM*, 1972, roč. 66, *História* 12, s. 135-164; staršie spracovanie SZTUDINKA, Ferenc. *Gróf Zay Károly zay-ugróczy volt posztógyárának története (1845–1872) (=Magyar ipartörténet, III)*. Budapest 1909.

Majetková podstata Zayovcov z Uhrovca a Bučian

Prvú viditeľnú stopu uhroveckej súkenky v dejinách podnikania možno vidieť v zverejnení inzerátu v čísle *Pressburger Zeitung* zo 4. apríla 1845, v ktorom sa avizovalo blízke otvorenie súkenky. Jednoznačným spôsobom sa v ňom dával najavo podnikateľský zámer majiteľa schopného uviesť do chodu vlastný kapitál a pomôcť nielen svojmu vlastnému rozpočtu, ale aj rozvoju celej vlasti.⁹ Pochopiteľne, to už prebiehali stavebné a organizačné aktivity, ktoré mali pomôcť tieto ciele zhmotniť v podobe novej, moderne zariadenej budovy, vybavenej zahraničnými strojmi a obsadenej zamestnancami z blízkeho okolia aj vzdialenejších lokalít.

Prehistória podniku, symbolizujúceho modernizačné trendy, sa dá vystopovať vo vývoji zayovského majetkového komplexu už v poslednej tretine 18. storočia. To sa pomerne stabilizovaný majetok baróna Petra Zayho, zložený zo základného dedičného podielu (panstvo Uhrovec) a ďalších častí, ktoré do rodového „portfólia“ pribudli vďaka jeho manželkám, dostal do vážnych problémov. Prvá a tretia manželka Petra Zayho, Eleonóra a Ludovika (Lujza) Amália, obe rodené Kalisch (Calisius, Kališ, podľa rodového sídla Kalisz v Poľsku) priniesli ako veno nárok na majetky v Malých Bierovciach a Bytčici, ale aj Sobotišti a Skalici. Druhá manželka Mária Francisca bola síce príslušníčkou významného ríšskeho rodu grófov Auerspergovcov, no svokor ako dôstojník napriek tomu nedisponoval príliš veľkým majetkom. Peter Zay mohol teoreticky získať dispozičné práva na aspoň časť majetku svokrovcov (vlastníctvo domu v Šoprone), ale napäté, ba až nepriateľské vzťahy so svokrovcami, o to viac smrť manželky, komplikovali či lepšie povedané zhatili tieto predstavy. Faktickým dedičom Auerspergovcov sa stal Petrov syn Imrich Richard.¹⁰

Petrovi Zaymu, ktorý mal a od roku 1758 aj realizoval aspirácie na významné postavenie v evanjelickej cirkvi a. v., majetok koncentrovaný na zatiaľ nie veľmi významný Uhrovec a k nemu patriace panstvá príliš nevyhovoval. Pôvodným sídlom rodu bol už v 18. storočí schátraný stredoveký hrad,¹¹ respektíve kaštieľ, no jedna jeho časť (krídlo) patrila rodine katolíka Ladislava Kollonicha, rodeného Zay. Jeho sobáš s príslušníčkou významného rodu, konverzia ku katolicizmu a následná adopcia viedenským biskupom bola klasickým príkladom úsilia o zachovanie rodového majetku vymierajúcich Kollonichovcov. Veľký ošoh ne-

9 Ref. 1.

10 Dedičstvo mu pripadlo až po roku 1800. Petrovi Zaymu sa narodilo šesť synov a dcéra, dospelosti sa však dožil len Žigmund a Imrich, cez ktorého rodová línia pokračovala ďalej. Pozri aj FUKÁRI, ref. 6.

11 K vývoju vlastníckych vzťahov vo vzťahu k hradu pozri JANKOVIČ, Vendelín. Z dejín Uhrovca a tamojšieho kaštieľa. In *Monumentorum tutela. Ochrana pamiatok XI*. Bratislava: Obzor pre ŠÚPS, 1984, s. 15-31.

prinášala ani mestská kúria v Skalici, ktorá sa do rodového portfólia Zayovcov dostala cez podiel na dedičstve Calisiovcov (Kališovcov)¹² a bola ponechaná v prenájme: jeho podmienky boli tak nejasné, že pri vysporiadaní majetku začiatkom 19. storočia sa len s námahou zisťovalo skutočné vlastníctvo domu.¹³

Uvedené komplikované majetkové pomery bezpochyby neposkytovali dostatočné predpoklady pre reprezentáciu politicko-cirkevného významu funkcie generálneho inšpektora a hodnosti komorského radcu, ktorú Peter Zay získal. Podľa autentického vyjadrenia Petrovho syna Imricha to bola jeho macocha – posledná Petrova manželka, ktorá iniciovala nákup rozsiahleho panstva a kaštieľa v Bučanoch. Majetok na úrodnej pôde a blízko obchodných a spoločenských centier napriek tomu znamenal neúmerne bremeno – bol zakúpený na úver a aj prevádzka veľkého sídla bola finančne náročná. O to viac, že medzi rodové majetky pribudol neskôr aj majetkový podiel jej brata, ktorý presídlil zo Sliezska do Viedne.¹⁴ Ťažké finančné straty predstavovali aj požiare v rôznych poddanských obciach: len r. 1786 napáchali škodu za 10-tisíc zlatých.¹⁵ Dostať sa z dlhov teda predpokladalo intenzívne sa venovať hospodáreniu, to však Peter Zay v pozícii generálneho inšpektora evanjelickej a. v. cirkvi z objektívnych príčin nevládal. V dobe príprav Tolerančného patentu aj po jeho vydaní bol konfrontovaný s množstvom úloh, ktoré si realizácia patentu vyžadovala.¹⁶ Pohyboval sa medzi Viedňou, Prešpokom, Budínom a Pešťou a v Bučanoch sa zdržiaval nepravidelne. Dôsledky sa dostavili veľmi rýchlo: už koncom 80. rokov sa jeho syn Imrich obával, že v budúcnosti spolu s mladším bratom Žigmundom s Bučanmi zdedí len dlhy, o to viac, že macocha bola zlou (či skôr ľahkovážnou) hospodárkou.¹⁷ Navyše, práve Žigmund bol po matke predurčený na dedenie Calisiovských majetkov a teoreticky mohol získať nad bratom prevahu. Imrich, ktorého nelákali vyhliadky na východisko v podobe nejakého namáhavého a nedostatočne plate-

12 Calisiovcí/Kalischovci boli viacnásobne spríbuznení so Zayovcami od 18. storočia. Pozri FUKÁRI, ref. 6.

13 Správu tohto domu, pokiaľ bol v priamom užívaní Kalischovcov, vykonával Ján (Johann) Hajny – Hajnóczy, starý otec Jozefa Hajnóczyho. Bližšie KOWALSKÁ, Eva – KANTEK, Karol. *Uhorská rapsódia alebo Tragický osud osvietenca Jozefa Hajnóczyho*. Bratislava: Veda, 2008, s. 34-36. ISBN 9788022410342.

14 List Imricha Zayho starej matke Auerspergovej z 25. 5. 1785. SNA, Fond Zay, Bučiansky archív, Imrich Zay – Korešpondencia, kartón (ďalej k.) 100, 3. časť, fol. 184-185.

15 SNA – Fond Zay, Bučiansky archív, Imrich Zay – Korešpondencia, k. 100, 2. časť, fol. 118-121.

16 Bližšie k tomu KOWALSKÁ, Eva. *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho existencie a fungovania v spoločnosti*. Bratislava: Veda 2000, s. 132-134. ISBN 8022407046.

17 Vyjadrenie Imricha Zayho v liste svojej tete z 1.3.1789. SNA, Fond Zay, Bučiansky archív, Imrich Zay – Korešpondencia, k. 101, 2. časť, fol. 8-9.

ného úradníckeho postu, sa preto na nevôľu rodičov rozhodol pre dávno vysnívanú vojenskú kariéru, ktorá mu podľa vlastných slov sľubovala dôstojný život aj bez zázemia veľkého majetku a čestnejšie vzťahy medzi ľuďmi.¹⁸ Pomerne skorá otcova smrť r. 1788 mu dala za pravdu: riadenia majetku sa ujala jeho vdova, ktorá panstvú v Bučanoch aj Uhrovci ďalej zadlžovala. Kritický postoj k nevlastnej matke vyústil do úplného odcudzenia voči nej a občasných úvah Imricha o definitívnom odchode z Uhorska.

Paradoxne, dobový rešpekt k vôli rodičov (aj keď práve napriek ich odporu vstúpil do armády) úplne zmenil osud Imricha Zayho a rodového majetku. Imrich totiž vážne pomýšľal na sobáš s bližšie nemenovanou ženou v mieste dislokácie svojej jednotky v habsburskom Nizozemsku (v Liége). Macocha si bola dobre vedomá, že by to v budúcnosti mohlo skomplikovať riešenie majetkových záležitostí a pohotovo mu avizovala vhodnejšiu partiu – svoju neter, dcéru Johanna Traugotta Calisia (Kalischa), Máriu Alžbetu Helenu (Mimi). Tento krok mal šťastné vyústenie nielen v rýchlom vzplanutí vzájomnej náklonnosti, uzavretí manželstva (aj za cenu vystúpenia z armády), ale aj v naštartovaní konsolidácie zayovského rodového majetku. S nevestou sa viazal prísľub značného vena (obligácie spolu za 72 000 zlatých), hoci k jeho vyplateniu došlo až po smrti jej matky (1799). Väčšinu z neho (40 000) investovali do splatenia dlhov zaťažujúcich majetok v Bučanoch.¹⁹ Majetok však pomohli zachrániť a zveľadiť aj pokonania v rámci rodiny: predčasné úmrtie brata Žigmunda (1806) znamenalo vyrovnanie sa s macochou.²⁰ Hoci Imrich musel krátko po sobáši vynaložiť takmer 10 000 zlatých na náklady insurekcie a sanovať nemalé škody spôsobené opäť požiarmi,²¹ uvoľnili sa mu ruky na naštartovanie podnikania. Najskôr sa od r. 1810 sanovalo hospodárenie na majetku v Bučanoch, kde Imrich začal s vylepšovaním infraštruktúry a hospodárenia (úprava vodných tokov, mlyna); vhodné zariadenia sa dali do prenájmu (mlyn v Bučanoch, 1821). Do poriadku sa dali aj nejasné majetkové väzby na mestskú kúriu v Skalici, ktorá bola v právne

-
- 18 Vojenskú kariéru I. Zayho analyzuje štúdia KOWALSKÁ, Eva. Dôstojník v armáde a spoločnosti na prelome 18. a 19. storočia: Imrich II. Zay a jeho kariéra (1765 – 1831). In *Vojenská história*, 2015, roč. 19, č. 2, s. 147-160. ISSN 1335-3314.
- 19 Bučiansky majetkový podiel Imricha Zayho bol pri delení majetku v dobe jeho sobáša r. 1796 zaťažený dlhom vo výške 118 123 zl. SNA, Fond Zay, Bučiansky archív, Karol Zay, No. 1-156, k. 193, fasc. 1-155, fol. 258-259.
- 20 Ich vzťah sa napriek tomu nezlepšil a barónka určila za generálneho dediča svojho majetkového podielu prešporský evanjelický a. v. konvent.
- 21 Krátko po sobáši mladým Zayovcom zhoreli budovy pri kaštieli v Uhrovci následkom požiaru v neďalekej pálenici. Podobne v máji 1800 následkom búrok horeli domy vo viacerých lokalitách bučianskeho panstva (Podolie, Vrbové, Častkovce). SNA, Fond Zay, Bučiansky archív – Karol Zay, k.193, fasc. 1-155, fol. 278-279.

nepodloženom nájme grófa Jozefa Gvadányiho²² a po vysporiadaní r. 1815 bola nanovo dlhodobo prenajatá.²³ Zayovský majetkový komplex najviac narástol po smrti posledného Kollonicha (generála Maximiliána Kollonicha, †1827), keď Karol Zay r. 1833 získal jeho podiel na uhroveckom kaštieli a panstve. Odvrátenou stranou tejto akvizície bola nutnosť prebrať enormné dlhy, ktoré bolo treba umorovať z výnosov iných majetkov.

Vzmáhať sa začalo aj panstvo v (Zay-) Uhrovci, ktoré bolo dlhý čas akoby v druhoradom postavení v porovnaní s potenciálne a napokon aj reálne lukratívnejšími Bučanmi. Bučany začali vynášať podstatne viac a poskytovali aj väčší komfort pre život aristokratickej rodiny: ležali takpovediac na okraji chotára Trnavy, nehovoriac o blízkosti železnice, ktorá od konca 40. rokov začala byť významným faktorom hospodárskeho rozvoja. Nebolo z nich ďaleko do Prešporka, Viedne ani Šoprone. Práve v Šoproni rodina vlastnila dom po starých rodičoch Auerspergovcoch, v ktorom Imrich krátko v počiatkoch manželstva býval a kde strávil prvé školské roky aj jeho syn Karol. Uhrovec bol prítiažlivý najmä v lete: po roku 1814 sem pravidelne chodili na návštevy prominentní hostia z Viedne (literáti Caroline Pichler a Franz Grillparzer, vysokí dôstojníci) a domov (a k tomu apanáž) tu našla po niekoľko rokov aj v tej dobe známa poetka Theresia Artnier.²⁴ Hoci obec a okolie boli malebné, celé prilahlé panstvo príliš nevynášalo: ročný zisk do roku 1808 predstavoval menej než 5 000 zlatých. Uhrovecká dolina nebola príliš vhodná na rastlinnú produkciu, zato však oplývala lesmi a poskytovala podmienky aj pre chov oviec. Práve cez chov oviec na vlnu, čo bola počas konjunktúry v dobe insurekcií, vojen s Napoleonom a rozkolísaných klimatických pomerov pomerne obvyklá stratégia pre vylepšenie príjmov,²⁵ sa stav uhroveckých financií začal stabilizovať a zisk narástol v rokoch 1809 – 1813 na cca 10 – 11 000 zl. Aby sa vlna mohla zužitkovať v mieste produkcie, panstvo dalo roku 1813 zriadiť novú valchu a dohodlo sa so súkennickými majstrami v Uhrovci, že ju budú počas troch rokov používať za nevysoký nájom (100 zl. ročne v štyroch splátkach).²⁶

22 K tomu SNA, Fond Zay, Bučiansky archív – Rôzne, Imrich a Karol Zay, k. 116, fasc.4, fol. 14-15.

23 Nájomná zmluva v SNA, Fond Zay, Bučiansky archív – Rôzne, Imrich a Karol Zay, k. 218, fasc. 9, fol. 102.

24 JÓNÁSOVÁ, Anna. Literárny salón – spôsob literárnej komunikácie v 17. – 19. storočí. Pokus o otvorenie literárnohistorickej témy. 2. časť. In *Knižnica*, 2011, roč. 12, č. 5, s. 45- 48.

25 Ku prírodnej katastrofe r. 1815 HOLEC, Roman. Ako človek prestával byť vládcom prírody. In *Forum Historiae*, 2017, roč. 11, č. 1. ISSN 1337-6861. Prehľad zakladateľských počinov z daného obdobia prináša ŠPIESZ, Anton. *Manufaktúrne obdobie na Slovensku 1725 – 1825*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1961, s. 177-200.

26 SNA, fond Zay, Prefekt – Inšpektor panstiev, Hospodárske účty, Uhrovecké panstvo, rôzne – Protokoly kontraktov, k. 406, č. 38, fol. 15.

Je pozoruhodné, ako dokázal Imrich Zay zachrániť a povzniesť majetok, zaťažený rôznymi dlhmi, aj bez zodpovedajúceho vzdelania. Jeho univerzitné štúdium v Lipsku totiž nebolo príliš intenzívne a značný čas mu zaberali aktivity spojené so zdokonaľovaním sa v „šľachtických umeniach“ (jazda na koni, šermovanie). Aj väčšina jeho ponôb adresovaných domov rodičom sa týkala nedostatku peňazí, ktorý mu znemožňoval „stavu primeraný“ študentský život, teda skôr návštevu spoločnosti a divadla, ako posluchárni a knižnice... Spoločnosť, v ktorej sa pohyboval (zvlášť priateľstvo so synom cisárskeho generála Dagoberta Sigmunda Wurmsera, Christianom) a nejasné vyhliadky na budúce uplatnenie a najmä zabezpečenie ho už po dvoch rokoch v Lipsku priviedli do armády. Realizoval tak svoju od detstva pestovanú „náchylnosť k vojenskému stavu“²⁷ a dlhotrvajúci odpor voči „ekonomickému“ a civilnému stavu. So svojou jednotkou prežil bojové nasadenie pri obliehaní Belehradu, ale aj dislokáciu v rakúskom Nizozemsku, kde mal možnosť pozorovať usporiadanie a fungovanie progresívne sa rozvíjajúcej spoločnosti.

Listy Imricha Zayho domov obsahujú aj postrehy o vyspelosti Antverp a Brabantska a za obdobu študijnej cesty za poznaním možno považovať aj jeho ilegálny výlet do Londýna. Keďže sa s týmto cudzím prostredím konfrontoval už ako zrelý muž, aj krátky pobyt vnímal ako podnet pre nadobúdanie skúseností a intenzívne pozorovanie. Nezostal však len pri čerpaní z týchto nie veľmi systematicky nadobudnutých vedomostí: do svojej knižnice zaraďoval aj odborné diela z ekonómie či poľnohospodárstva, vrátane Fándlyho, objednával si takto orientované časopisy a listy si vymieňal s uznávanými autoritami ekonomickej teórie (rakúsky ekonóm Franz gróf von Enzenberg, Johann Friedrich Mayer). Imrich dokázal oceniť aj hospodársky potenciál nových vynálezov a inovácií. Usiloval sa o aplikovanie novej technológie výroby cukru,²⁸ poľnohospodárskych strojov, pestovanie rýchlo rastúcich drevín (agátov) a veľký rozvoj očakával aj v oblasti dopravy: ako jeden z prvých si zaobstaral dve akcie Dunajskej paroplavebnej spoločnosti (*Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft*) v hodnote dvesto guldenov.²⁹ Imrichovo úsilie nezostalo bez úspechu a už počas svojho ži-

27 Spomína ju ako výraznú vo svojej korešpondencii a dosvedčuje ju aj pozostalosť viazuca sa na jeho detské roky. SNA, fond Zay, Bučiansky archív, Imrich Zay – Korešpondencia, k. 100, 3. Časť.

28 Už r. 1811 podnikal pokusy s výrobou cukru z cukrovej repy podľa metód Hermbstäda a Acharda. SNA, fond Zay – Korešpondencia, k. 136, fasc. 2, fol.4. Opieral sa pravdepodobne o ich diela HERMBSTÄDT, Sigismund Friedrich. *Anleitung zur praktisch-ökonomischen Fabrikation des Zuckers, und eines brauchbaren Syrups aus den Runckelrüben*. Berlin 1811 a ACHARD, Franz Carl. *Die Zucker- und Syrups-Fabrication aus Runckelrüben*. Breslau 1811. Porovnanie oboch metód bolo publikované profesorom K. A. Neumannom v *Journal für Chemie und Physik*, zv. 4, 1812, s. 259-303 a 348-361.

29 K 15. 7. 1821 bolo vydaných 1000 akcií v nominálnej hodnote sto guldenov, do predaja sa ich

vota dokázal rodový majetok nielen zachrániť, ale aj vymaniť z dlhov a položiť základy pre neskoršiu expanziu do ďalších sfér podnikania.

V otcových šľapajach sa vydal aj jeho syn Karol (12. február 1797 – 8. október 1871). Istú mieru podobnosti s otcovou životnou dráhou možno vidieť už v tom, že neabsolvoval systematické vysokoškolské vzdelávanie a na typ kariéry, pre ktorú bol „predurčený“, mu postačilo aj absolvovanie Kráľovskej akadémie v Prešporku.³⁰ Ani v jeho prípade nešlo o klasické „zamestnanie“, ale skôr o výkon funkcií spojených s aktuálnymi povereniami (komorský radca, 1827). V dobe cholery (1830 – 1831) napríklad organizoval z postu komisára sanitárne opatrenia.

Neskôr sa angažoval ako nezávislý žurnalista (či skôr pravidelný prispievateľ do rôznych uhorských aj nemeckých novín) a politik (napr. ako člen snemovej komisie pre otázky banského podnikania, 1830), pričom najvýznamnejším postom bola od roku 1840 pozícia generálneho inšpektora evanjelickej a. v. cirkvi. Pre aristokrata jeho rangu bola obligátnou pravidelná účasť na zasadaniach Kasína (v Trnave mu predsedal od 13. januára 1839, vo výbore pôsobil aj v Pešti), rokovaníach snemu, aj príklon k myšlienkam národného ekonomického protekcionizmu a liberálneho hnutia.

Jeho záujmy nezostávali len v teoretickej rovine: zvažoval ponuku na funkciu v predstavenstve či priam vedenie účastinnej spoločnosti, ktorá by mala na starosť oživenie textilnej fabriky v Šaštíne.³¹ Už z domu mal v otcovi vzor racionálne a úspešne hospodáriaceho aristokrata, takže po jeho nečakanej smrti 18. augusta 1831³² sa podujal realizovať podnikanie vo väčšom rozsahu. Inšpirácie mohol pritom čerpať nielen z teoretickej literatúry: v danej dobe populárny a oceňovaný Friedrich List bol v Uhorsku nielen čítaný, ale aj počúvaný – v Prešporku odznelo napr. viacero jeho prednášok a priamo či nepriamo podnietil zkladanie akciových spoločností.³³

dalo 500 a do konca novembra 1822 sa z nich predalo 232. Imrich mal akcie č. 43 a 44, desať akcií pritom kúpil prvý investor Johann von Szallopek. SNA, fond Zay – Bučiansky archív, Imrich Zay – korešpondencia, k. 111, Fasc. I, fol.146-153.

30 NOVÁK, Veronika M. *A pozsonyi jogakadémia hallgatósága 1777–1849*. Budapest: MTA Egyetemtörténeti Albizottsága: ELTE Levéltára, 2007, s. 244, ISBN 9789634638988.

31 List Rudolfa Puthonyho z 20. 5. 1845 s príslušnou ponukou. SNA, fond Zay – Bučiansky archív, Karol Zay-Korešpondencia, k. 138, fasc. 14, fol. 216-217.

32 Imrich Zay zomrel krátko po získaní významného ocenenia svojich zásluh v podobe povýšenia do grófskeho stavu (12. 11. 1830) na následky cholerovej nákazy, keď nevenoval pozornosť prvým príznakom choroby a podcenil jej liečbu.

33 HOLEC, Roman. Fridrich List, Ochranný spolok a Slovensko. In *Studia Historica Nitriensia VII*. Nitra 1998, s. 97-126. K zkladaniu akciových spoločností pozri nasledujúcu poznámku.

Otázka finančného a materiálneho zabezpečenia podnikateľského zámeru

Založiť továreň, o to viac v lokalite, akou je Uhrovec, muselo byť bezpochyby spojené s vysokou mierou rizika. Podstupovali ho rovnako tí, čo mali dostatok vlastného vstupného kapitálu, ako aj tí, čo ho získavali až po zverejnení podnikateľského zámeru. Bankový úverový systém bol v Uhorsku len v počiatkoch, a tak sa neraz využila dosť neistá cesta vydávania a upisovania akcií – ako napr. v Kőszegu, Rábe (Győri) alebo Levoči, kde v rovnakom čase ako v Uhrovci plánovali rozbehnúť manufaktúru na súkno.³⁴ Karol Zay sa touto cestou nemusel vydať: ešte pred zverejnením avíza o otvorení fabriky mal k dispozícii 241 000 zl. konvenčnej meny, ktoré už v priebehu roka 1844 vkladal do jej pokladnice v trinástich splátkach. Do fabrickej pokladnice vkladal prostriedky aj neskôr, zväčša podľa potreby a vlastných možností: roku 1846 to bolo 56 790 zl. k. m., roku 1847 poskytol dočasný vklad 21 000 zl. k. m., z ktorých si neskôr vyzdvihol 6 % úrok.³⁵ Nebol však jediný, kto investoval časť svojich voľných financií do podniku. Fabrický fond slúžil ako istá forma sporiteľne³⁶ a svoje úspory mu v počiatočnom období poskytli aj B. Gudenam, evanjelický cirkevný konvent v Prešporke, istý pán Gyöngyély, Magdaléna a Mathias Stanzelovci či von Forster (spolu sa im za rok 1845 vyplatilo na úrokoch 2 494 zl.10 gr. k. m.). Tento príklad nasledoval aj profesor Wilhelm Schimko, ktorý poskytol na kratšiu dobu 5 000 zl. k. m., aby si potom celú sumu vybral spolu s úrokom takmer 80 zl. k. m. Vklady do fondu pribúdali aj neskôr, najviac od K. Zayho, ktorý podľa svojich možností navyšoval kapitál nemalými sumami: v priebehu roka 1846 to bolo 56 790 zl. k. m., v marci 1847 vložil ďalších 21 000 zl. k. m. Aj on však zvykol vnímať tieto úložky ako formu pôžičky a niekedy si vyberal obvyklý 6 % úrok, v problematických obdobiach sa však výplaty úrokov zriekol.

Nadobudnutý kapitál až do nábehu výroby pochopiteľne neležal umŕtvený: uhrádzali sa z neho potrebné výdavky (vrátane poplatkov za poistenie vznikajúcej fabriky), ktoré ku koncu roka 1845 dosiahli hodnotu 213 463 zl. k. m. Časť kapitálu sa kvôli získaniu úrokov uložila do pokladnice Industrie und Handels Verein v Pešti (2 000 zl. k. m.), resp. do sporiteľne (cca 4500 zl. k. m.). Výdavky

34 Podľa avíza v *Pressburger Zeitung* z 13. 12. 1844 sa o fabrike v Levoči rokovalo 3. 12. 1844. Podľa správy uverejnenej tamže, 5. 5. 1845 organizačný výbor plánoval vydať 1500 akcií po sto zlatých k. m., a až po predaji 800 kusov sa malo začať s realizáciou projektu. Avízo o fabrike, iniciovanej mešťanmi 28. 10. 1844 v Kőszegu tamtiež, 9. 12. 1844 a 13. 1. 1845; avízo o založení akciovej spoločnosti pre fabriku v Rábe tamtiež, 23. 4. 1845.

35 SNA, fond Zay – Súkenka, Účtovné knihy, Cassa-Buch 1846–1850, k. 578: Prima-nota Buch der Zay-Ugroczer Tuch Fabrik für das Jahr 1846.

36 V prípade Rábu, Kőszegu aj Levoče sa v mestách ustanovili samostatné pobočky sporiteľne. Informácie o nich zverejňovali *Pressburger Zeitung* spolu s avízami o podnikateľských zámeroch. Pozri pozn. 34.

dosiahli ku koncu roku 1845 spolu 213 463 zl. 07 gr. k. m., a v účtovnej knihe sa vykázal celkový zisk 30 071 zl. 20 grajciarov k. m.

Zay mal na jednej strane okrem vstupného kapitálu k dispozícii aj vhodný pozemok a ďalšiu potrebnú infraštruktúru: v regióne sa mohol ťažiť potrebný stavebný kameň, hlina a piesok, dostatok vody predurčil pre pohon viacerých zariadení prevádzkovo lacnejšiu vodnú silu, nehovoriac o vlastnej produkcii vlny. Na druhej strane však výrazným negatívom bola odľahlosť regiónu, ktorý ležal bokom od dôležitých komunikácií a dokonca bol odrezaný aj od poštových ciest: od Prešporku ho delilo pätnásť poštových staníc, najbližšia bola v Trenčíne, aj tam však cesta ešte i koncom 40. rokov trvala štyri hodiny. Bližšie položená poštová stanica v Bánovciach bola otvorená až 16. apríla 1850, čo zrýchlilo aspoň listový a peňažný styk. V Uhorsku sa o stavbe železnice začalo uvažovať až v 40. rokoch, železničné koľaje sa však Uhrovcu na dlhý čas zďaleka vyhli. Spojenie s miestami odbytu produkcie, aj dodávanie surovín a strojov sa muselo realizovať formou povozov. Tieto diaľkové fúry organizovali najmä miestni a bánovskí židovskí „transportéri“ či skôr dopravné firmy (Israel Kacser, Ksinnan). Na cestách bolo pravidelne viacero povozníkov, ktorí zabezpečovali fúry do Pešti a do Prešporku, kde sa nakladal alebo vykladal tovar dodaný lodnou (a neskôr železničnou) dopravou. Druhá línia transportov smerovala do Uherškého Hradišťa, kde končila jedna z vetiev Severnej železnice (*Nordbahn*). Cez tento uzol sa dovážali najmä stroje, farby a chemické suroviny z rôznych nemeckých miest a Rakúska.

Odkázanosť fabriky na cestnú dopravu sa už v danej dobe ukázala byť značnou nevýhodou: náklady na dodávku tovarov tvorili veľké sumy, ktoré sa pri danom spôsobe dopravy už nedali ďalej redukovat'. Výdavky na dodávky tovarov len do Pešti sa za roky 1848 a 1849 vyšplhali do výšky 12 439 zl. k. m., pričom práve tento smer obchodných spojení už mohol využívať kombinovanú lodnú a železničnú dopravu. Fabrika preto uprednostňovala stálych odberateľov, ktorí si objednávali (a zväčša z najbližšieho fabrického obchodu aj sami odvážali) tovar podľa svojich požiadaviek. Najmä pre nich mali mimoriadny význam peštianske svättojánske trhy, ktoré slúžili na uzatváranie kontraktov. Výrobu aj distribúciu však poznamenala situácia na cestách panujúca v politicky rozbúrenom čase. Nielenže sa prejavil nedostatok pracovných síl, ale furmanov najmä od leta 1848 odrádzala od dlhých ciest neistota na cestách a správy o „rebeloch“.

Bezpochyby hlavným predpokladom pre úspech podnikateľského zámeru však bolo zabezpečenie strojov, prostredníctvom ktorých sa mohol realizovať. Rokovania o ich dodávkach prebiehali už od februára 1845. Platby za stroje len do konca toho istého roku dosiahli 55 574 zl. k. m.³⁷ Zay vsadil na ich dodávate-

37 Finančný výkaz *Geldrechnungen des Zay Ugroczter Tuchfabrik's Fondes von beginnung*

Ťov z oblastí s najrozvinutejšou textilnou produkciou – továrníkov Ernesta Pfliegera z Bielitz (dnes Bielsko-Biala v Poľsku) v Sliezske (železné valchy, cylindrické postrihovacie, apretovacie a kartáčovacie stroje), Richarda Hartmanna v Chemnitz v Sasku (mechanické valchy, postrihovací stroj s dlhými nožmi, spriadacie stroje), obchodníka s rôznymi strojmi a zariadeniami A. Heydericha z Brna (dodal spriadacie a postrihovacie stroje a stoly, lisy, súčasti váľch).³⁸ Daniel Specker z Maschinenfabrik Am Tabor vo Viedni³⁹ dodával a aj sám osádzal všetky stroje poháňané vodnou aj parnou energiou. Rokovalo sa s ním už v priebehu marca 1845, lebo kvôli zabezpečeniu náhonu strojov bolo treba vybudovať jednak prívodné kanály zo sice výdatného, ale inak neregulovaného potoka, jednak zásobný tajch, aby fabrika nebola bez dostatočnej zásoby vody. Výkon sa totiž plánoval na 16 konských síl, k dispozícii však mala byť aj dostatočná rezerva pre jeho budúce zvýšenie (v regióne boli ďalšie vodné toky).⁴⁰ Išlo o pomerne náročné riešenia, ktoré realizoval inžinier Payne z Viedne.⁴¹ Predpoklad o rýchlom rozšírení výkonu sa rýchlo ukázal ako opodstatnený a už po roku prevádzky sa muselo pristúpiť k úprave náhonov. Obchodno-odborné kontakty boli bezpochyby vecou riaditeľa fabriky Rudolfa Wilhelma Wrchovszkeho, potomka skalickej súkennickej rodiny, ktorá sa v priebehu 19. storočia zaradi-

Jahre 1845 uvádzal k 31. 12. 1845 o. i. úhradu 779 zl. k. m. za 22 tkáčskych strojov (*Webzeuge*), za vybavenie farbiarne skalickému medikováčovi Karlovi Strakovi 4 678 zl. 05 gr. k. m., Heyderichovi z Brna za kovania na počesávacie stroje (*Kratzmaschinen*) 2 965 zl. 35 gr. k.m., za farbiarsky lis 278 zl. 51 gr. k. m. a 78 platní na lisovanie 255 zl. 36 gr. k. m., za železný lis na súkno fabrike v Blansku 551 zl. k. m., úhradu 61 zl. 45 gr. k. m. za 12 kief na apretúru, za rôzne laná Antonovi Kuklovi z Brna 272 zl. 53 gr. k. m., za štyri stroje á 1 200 zl. k. m. na apretovanie súkna a ďalšie súčiastky Ernerstovi Pfliegerovi z Bielska 6 975 zl. k. m., Hartmannovi z Chemnitz za spriadanie a valchovacie stroje 5 918 zl. 45 gr. k. m., Speckerovi z Viedne am Tabor za stroje na vodný pohon 12 500 zl. k. m. SNA, Fond Zay – Súkenka, Účty z prvého roku existencie súkenky (knihy, doklady) 1845, k. 582.

- 38 Fabrika však občas nakupovala aj jednoduchšie zariadenia, napr. od trnavského Jozefa Ščipeka odobrala dva tkáčske stavy v cene 20 zl. k. m.
- 39 Stručnú charakteristiku jeho továrne na rôzne stroje pozri in *Bericht über die dritte allgemeine österreichische Gewerbe-Ausstellung in Wien*. Wien: Hof- und Staatsdruck, 1845, zv. 3, s. 866-867. Dostupné online [cit. 2017-02- 23]: https://books.google.sk/books?id=I5F1AAA-AcAAJ&dq=Daniel+Specker+Am+Tabor+Wien&hl=sk&source=gbs_navlinks_s
- 40 SNA, Zay – Súkenka, Korešpondencia, k. 592, s. 1, 2-3 (listy D. Speckerovi z 15. a 28. 3. 1845). Hladina tajchu mala mať prevýšenie jednu siahu (cca 150 cm), aby sa dosiahla potrebná sila náhonu.
- 41 Išlo zrejme o inžiniera Henryho Paynea, pôvodom zo Stockportu v Anglicku, ktorý sa pred 1845 zdržiaval v Sasku. Payne sa zaoberal vývojom jednoduchých spriadacích strojov a mal vo Viedni svojho splnomocnenca. Na stavbu takéhoto stroja získal 25. 3. 1844 aj patent (privilégium). Pozri *Sammlung der Gesetze für das Erzherzogthum Oesterreich unter der Ens*, zv. 26/1844. Wien 1846, s. 83. Dostupné online [cit. 2017-02-21]: <https://play.google.com/books/reader?id=ephXAAAAcAAJ&printsec=frontcover&output=reader&hl=en&pg=GBS.PP6>

la k pomerne významným podnikateľom a z rodinnej manufaktúry dodala do Uhrovca niektoré menšie stroje.⁴² So Skallicou však fabriku spájali aj ďalšie nitky – väčšie množstvo vlny bolo treba dať spriaďať aj externým partnerom, ktorými boli v tomto prípade podniky Pavla Mittaga a Ladislava Mazura. Ostatne, vlnu v okolí občas nakupoval ďalší Skaličan, Jacob Ehrenstein, inak nový nájomca Zayovskej (Gvadányiho) kúrie.

Stroje boli pochopiteľne síce hlavným, no bezpochyby nie jediným predpokladom úspešnej výroby. Kým sa rozbehli, fabrika si musela zabezpečiť aspoň akú-takú známosť, aby dokázala pokryť nevyhnutne zložité obdobie rozbehu výroby. Reklama bola už pravidelnou súčasťou dobovej tlače a ani Zay ako skúsený korešpondent viacerých novín tento aspekt nezanedbal. Okrem domácej tlače (*Pressburger Zeitung*) sa tak o otvorení fabriky od augusta 1845 mohli dočítať aj vo viacerých zahraničných novinách.⁴³ Fabrika začala svoju existenciu slávnostným „položením základného kameňa“ 8. júla 1845. Hoci pramene hovoria presne touto rečou, malo ísť skôr o otvorenie prevádzky, veď reálne sa so stavbou začalo už v priebehu apríla 1845. Ako sa však ukázalo, napokon sa výroba nespustila ani v avizovanom augustovom termíne a až 8. novembra 1845 mohol riaditeľ hlásiť ukončenie stavby prevádzkovej budovy. Začala sa montáž už dodaných strojov a pomaly sa začínalo s výrobou – objednávok bolo totiž dost' už od zverejnenia otvorenia súkenky. Ešte aj v máji 1846 sa však dokončovalo ľavé krídlo fabričného komplexu. Napokon ho tvorilo viacero poschodových budov, v ktorých boli umiestnené prevádzky, sklady s fabričným obchodom a pravdepodobne aj služobné byty a ubytovňa pre robotníkov z lokalít mimo Uhrovca. Zay pri projektovaní pravdepodobne využil služby staviteľa Feiglera,⁴⁴ aj keď nie je isté, ktorého z vtedy už paralelne pôsobiacich architektov.⁴⁵

Hoci stavba meškala, zodpovedala modernému štandardu vtedajšieho stavebníctva. Strechu pokrýval pozinkovaný plech, vykurovanie bolo zrejme zabezpečené prostredníctvom ústredného kúrenia. Nasvedčuje tomu dodávka dvoch kusov veľkých liatinových kachiel s vonkajším prikladaním (teda mimo vykurovanej miestnosti) v cene 1 800 zl. k. m. za kus, spolu s vodovodnými rúrami

42 Roku 1846 išlo napr. o 5 ks *Webstühle zu Hosenstoffe*, 5 ks *Webgeschirre*, 1 *Jaquart Maschine* z dielne Ernesta Wrchovszkeho. SNA, fond Zay – Súkenka, Účtovné knihy, Cassa-Buch 1846–1850, k. 578: *Prima-nota Buch der Zay-Ugroczer Tuch Fabrik für das Jahr 1846*.

43 Uvádzajú *Vereinigte Frauendorfen Blätter*, č. 4, 24. 1. 1846. Dostupné online [cit. 2017-10-07]: https://books.google.sk/books?id=1BIAAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

44 Vo februári 1846 bola uhradená položka *Mauermeister Feigler* 11 zl. 60 gr. k. m. za vykonanú revíziu (*Schätzung*).

45 Pôsobenie Feiglerovcov podrobnejšie analyzuje POHANIČOVÁ, Jana – BUDAY, Peter. *Storočie Feiglerovcov. Príbeh bratislavských architektov, staviteľov a stavebných podnikateľov*. Bratislava: Trio publishing, 2016. ISBN 9788097154042.

a *Heiz- oder Feuerungsröste* – pravdepodobne nejakého typu radiátorov. Súčasťou stavby bolo aj dotvorenie vonkajšieho vzhľadu – pred farbiarňou do uličnej strany stál liatinový plot, od marca 1846 bol komplex obohnaný aj živým plotom z 3071 kusov hlohu.

Pre Uhrovec bola slávnosť kladenia základného kameňa nepochybne výnimočnou udalosťou, presahujúcou formy obvyklých festivít.⁴⁶ Plán na jej konanie mal Zay už v apríli 1845, keď so županom Trenčianskej stolice Marczibányim dohodol otváraciu reč. Program zostavil v tom čase ešte fiškál grófa Karola Zayho Frantz (Ferenc) Makláry-Pappsász, podslúžny Trenčianskej stolice a člen Uhorského hospodárskeho spolku (*Magyar Gazdasági Egyesület*): začal sa ranným príchodom hostí z Bánoviec (služni Alexander Látkóczy, Juraj Ottlik a i.) v sprievode kočov členov rodiny, Karoly Zayho a župana Trenčianskej stolice. Uvítací ceremoniál pred budovou kaštieľa otvorila hudobná produkcia troch bánovských trubačov na koňoch, 25 gajdošov a príhovory katolíckeho a evanjelického farára v maďarčine a majstra zhromaždeného tkáčskeho cechu v slovenčine (*szlav nyelven*). Nasledovalo vystúpenie 19-členného spevokolu zloženého zo služobníctva a domácich obyvateľov. Hostia sa potom odobrali do kaštieľa, pričom schodište zdobili citrónovníky a pomarančovníky a dievčatá s kvetmi. Nasledovalo odovzdanie pamätných zlatých a strieborných mincí zobrazujúcich základný kameň s pergamenom, na ktorom boli vyryté mená hostí (pravdepodobne adresne pre každého obdarovaného). Po odpočinku sa sprievod odobral v sprievode hudby k fabrike, v ktorej boli už nainštalované niektoré stroje (stavy), zatiaľ však nekompletné – chýbali im špulky... Aj tu odznali pozdravné reči – podlužanský evanjelický farár predniesol krátky príhovor po maďarsky, uhrovecký po slovensky, nakoniec katolícky farár z Uhrovca po latinsky. Akt položenia základného kameňa uskutočnil murársky majster oblečený v červenom odevu: uložil do zeme kameň a k nemu puzdro so sklenenou nádobou s pamätným pergamenom a pamätnými mincami. Nasledoval príhovor župana a poďakovanie Zayho. Po hodinovej prestávke sa podával v sieni koniarne slávnostný obed, počas ktorého znela hudba trenčiansko-teplických kúpeľných muzikantov aj prípitky na grófa, jeho manželku, palatína, panovnícku rodinu, dom, župana, Trenčiansku stolicu a jej vojsko, viacerých uhorských šľachticov a všetkých hostí. Po hostine sa sedelo (a asi aj hralo) pri kartových stolíkoch, aby sa celé podujatie napokon zakončilo veľkou večerou a punčom, opäť za zvukov hudby.

Honosná slávnosť nebola lacnou záležitosťou: náklady na ňu dosiahli vyše 1 365 zl. k. m. Najväčšiu položku tvorili náklady na ubytovanie pozvaných (vrátane služobníkov, kočišov, účinkujúcich a až 170 nádenníkov) v Bánovciach

46 K fenoménu slávenia pozri KUŠNIRÁKOVÁ, Ingrid a kol. „*Vyjďeme v noci vo fakľovom sprievode a rozsvietime svet*“. *Integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti*. Bratislava: HÚ SAV, 2012. ISBN 9788089396207.

a Uhrovci, honorár pre trubačov a hudobníkov, a pochopiteľne, výdavky na hostinu a podávané víno (vyše 178 zl.). Makláry objednal 50 fliaš šampanského, 64 fliaš vína *Neustadler* (vtedy obľúbený druh červeného vína) z viníc grófa Jozefa Erdödyho⁴⁷ a sud obyčajného vína, platila sa však aj konzumácia hostí počas ich zastávky v kúpeľoch v Trenčianskych Tepliciach. Slávnosti dodávali lesk aj početné zástavy maľované maliarom Deutschom, ozdobné náradie asistujúcich remeselníkov (tí dostali aj nové košele), veľký maľovaný a zlátený nápis na vstupe do fabriky, naleštené šable z hradnej zbrojnice, strieľanie z mažiarov a po šesť večerov (od 30. júna) vatra na vrchu Garazne. Vo vyúčtovaní sa však objavili aj kuriózne položky – bolo treba uhradiť škodu za poničené pole miestneho poddaneho, ktorá vznikla pri vození dreva a kameňa na Garazne, ale aj za vybuchnutý mažiar, ktorý bol požičaný od grófa Nyáryho.

Personálne a prevádzkové otázky

Významnou výhodou, hovoriacou v prospech Uhrovca ako sídla továrne, sa zdalo byť miestne obyvateľstvo, ktorého kultúrnu úroveň panstvo dlhodobo kultivovalo. V mestečku pôsobila škola s pomerne dobrou úrovňou, odkiaľ pravidelne odchádzali žiaci na gymnaziálne štúdiá: len v Prešporku v prvých deceniách 19. storočia študovalo sedem chlapcov priamo z Uhrovca, pravdepodobne s prispením panstva. Počas pôsobenia Samuela Štúra v Uhrovci Imrich a Mimi Zayovci zabezpečili aj chod mimoriadnej triedy, kde sa vyučovala špeciálne nemčina. Trieda mala zvláštneho učiteľa (podľa všetkého úradníka panstva) a skúšky jej žiakov (chlapcov aj dievčat) navštevovali aj obaja fundátori. V kaštieli mal Imrich, inak riadny majster kníhviazačstva, vlastnú dielňu, v ktorej spolupracoval práve so Samuelom Štúrom. Náboženskými knihami, ktoré zviazal sám alebo v spolupráci so Štúrom, obdarovával počas života aj na základe testamentu viacerých uhroveckých obyvateľov, čo predpokladá čítanie kníh v domácnostiach poddaných. Medzi nimi bolo pomerne rozšírené domáce tkanie (tkáči mali v Uhrovci vlastný cech) a z nich sa neskôr grupovala aj časť zamestnancov fabriky.

Veľkosť továrne, resp. objem vyrábaného tovaru a rozmanité pracovné úkony, medzi ktoré patrila aj obsluha a údržba komplikovaných strojov, zapríčinili, že osadenstvo fabriky sa nemohlo viazať len na obmedzený pracovný trh v Uhrovci, resp. v rámci panstva. Vedenie fabriky muselo zabezpečiť podmienky pre prácu a ubytovanie najatých robotníkov a robotníčok aj zo vzdialenejších lokalít.⁴⁸ Napríklad v novembri – decembri 1847 bolo medzi 90 robotníkmi

47 Táto odroda sa inzerovala aj v *Pressburger Zeitung* 9. 6. 1837, s. 459.

48 Za posteľe a matrace pre posteľe v továrenskej ubytovni sa r. 1845 vydalo 105 zl. 20 gr. Dodávku realizoval stolársky majster Donay z Topoľčian. Podľa *Auszug der Fabriks Einrichtung Ausgaben für Jahr 1845*. SNA, Zay – Súkenka, Účtovné knihy, k. 591, č. 2.

16 tkáčov pôvodom priamo z Uhrovcu, ale až 13 pochádzali z lokalít v zahraničí (okrem Moravy a Čiech aj z Pruska, Bavorska, Poľska); ostatní sa grupovali z bližšieho či vzdialenejšieho okolia. Vybudovanie a zariadenie ubytovne bolo preto jednou z hlavných úloh. Majstrom špecialistom sa poskytovali služobné byty (v čase zariaďovania fabriky bývali dokonca v kaštieli) vrátane nákladov na svetlo a kúrenie, k tomu aj úhrada nákladov na sťahovanie. V prípade, že služobný byt nebol voľný, dostávali finančnú náhradu; ani veľkorysé platové podmienky však nedokázali prilákať potrebný odborný personál. Preto sa pri objednávkach nových strojov prihliadalo aj na ich zložitosť, resp. jednoduchosť následnej údržby: preferovali sa také, pri ktorých sa v prípade poruchy nepredpokladala nutnosť privolať opravárov z dodávateľských fabrik.⁴⁹

Nielen komplikované stroje boli zdrojom problémov. Technológia si vyžadovala skúseného farbiara, od ktorého zručnosti závisela kvalita farebného prevedenia látok. Práve obsadzovanie tohto postu nebolo jednoduché a vedenie fabriky muselo zvyšovať ponuku benefitov pre vytipovaných kandidátov. Prvému oslovenému Ernestovi Kupferovi z Lindow pri Neu Ruppin (kraj Potsdam) v Prusku sľúbili v apríli 1845 plat 400 zlatých konvenčnej meny, no o dva mesiace neskôr už ďalšiemu kandidátovi Hermannovi Müllerovi z Brna ponúkali ročne 500 zl. k. m. Až táto suma zodpovedala podmienkam na trhu, čo však Karol Zay bral podľa všetkého s nevôľou. Müller si vypýtal časť platu vopred, hoci nábor ostatných zamestnancov sa v čase jeho nástupu (1. septembra 1845) ešte len začínal – stroje totiž stále neboli na mieste. Ani slušné platové podmienky ale nemohli zabezpečiť stabilitu a kvalitu pracovníkov, a práve farbiarski majstri mali vzhľadom na svoju profesiu „navrch“. Müller bol už koncom mája 1846 na dovolenke doma v Brne a zrejme sa odmietol vrátiť, lebo už o mesiac sa riaditeľstvo dohadovalo na nástupe s novým adeptom, aby sa potom v septembri 1847 aj na jar 1851 situácia opakovala. Vedenie malo dokonca podozrenie, že Uhrovec sa stal cieľom ľudí, ktorí bažili po rýchlom a ľahkom zbohatnutí.⁵⁰ Pri hľadaní nových pracovníkov sa preto nespoliehalo len na uchádzačov, čo sa hlásili na vypísané inzeráty, ale obracalo sa na svojich obchodných partnerov (najmä na Morave) alebo aj bývalých zamestnancov (H. Müller) so žiadosťami o sprostredkovanie.⁵¹ Zvýšilo aj ponuku na odmeňovanie a vybraný uchádzač sa z nástupného platu 500 zl. k. m. ročne mohol v priebehu dvoch rokov dostať až na 700 zl. k. m. ročne pri zachovaní iných pôžitkov.⁵²

49 17. 9. 1850, list adresovaný dodávateľskej továrni v Chemnitz. SNA, Zay – Súkenka, Korešpondencia, k. 592, s. 328.

50 List riaditeľa z 27. 10. 1846 adresovaný A. Heyderichovi do Brna. Tamtiež, s. 71-72.

51 Podobné problémy, ale s majstrom valchárom riešilo vedenie fabriky s Richardom Hartmanom z Chemnitz 27. 1. 1848. Tamtiež, s. 157.

52 Podľa listu z 11. 4. 1851, adresovaného H. Müllerovi do Brna. Tamtiež, s. 361-362. Do úvahy

Osadenstvo fabriky sa pochopiteľne skladalo z viacerých kategórií zamestnancov. V dobe stavby budovy sa o organizovanie prác staralo priamo Karolom Zaym dezignované vedenie fabriky, ktoré sa utvorilo z jeho osvedčeného hospodárskeho personálu na čele s fiškálom Maklárym. Vedenia fabriky sa po ňom ujal R. W. Wrchovszky, ktorý sa zdržiaval zväčša vo svojej kancelárii vo Viedni, odkiaľ až do 31. októbra 1851 riadil zahraničné kontakty, dovoz a distribúciu tovarov,⁵³ účtovník Carl Szokolóczy⁵⁴ a kancelista pisár Ludwig Gregusch.⁵⁵ V rebríčku zamestnancov nasledovali majstri jednotlivých zložiek výroby. Okrem už spomínaného majstra farbiara to boli majster spriadania (*Spinnmeister*) Bruno Walter, resp. R. Kanth, majster valchár (*Walkermeister*) Fridrich Schipelt, majster apretovania (*Apreturmeister*) Carl Nikisch, od marca 1846 pribudol aj majster tkania (*Webermeister*) Wolf, neskôr F. Hillebrandt. K dobre plateným zamestnancom patrili aj lekárnik a lekár Burstein. Prvému sa uhrádzalo bývanie a skutočné náklady za vydané lieky, druhý dostával fixný plat 250 zl. k. m., pričom pochopiteľne, obaja mali aj ďalšie príjmy od súkromných pacientov. Vo fáze montáže strojov sa na dlhšiu dobu najímali dodávateľmi sprostredkovaní montéri a údržbári, neskôr sa s rozvojom výroby odborný personál doplnil o špecializovaného zámočníka strojnika (*Schlossermeister*) Dvoraka (ten mal aj pomocníka učňa), tesára (*Fabrik Tischler*) Grünwalda a aj ďalšieho zamestnanca pokladne (Imrich Kollosek). Ich platy boli pochopiteľne diferencované. Mesačná výplata zamestnancov odborníkov dosiahla napr. vo februári 1846 spolu 316 zl. 40 gr., ale postupne s rozbiehaním výroby rástla aj táto zložka výdavkov – v septembri to už bolo 1047 zl. a v decembri 1431 zl. k. m.

Budovanie a chod fabriky si pochopiteľne vyžadovali aj ďalšie špecializované profesie. Stavebný materiál – tehly zabezpečoval majster tehliarskej výroby Vaik, dozor nad pracovníkmi (evidencia dochádzky) vykonávali dvaja úradníci, fabrika potrebovala aj troch stálych kočišov. Početní námedzní majstri (klampiari, stolári) boli najímaní priamo na panstve podľa potreby a vyplácaní v týždenných intervaloch. Niektorí z nich boli angažovaní pri zvláštnych prácach aj neskôr. Napríklad rómsky („cigánsky“) kováč Jonann Rác z Uhrovcu bol platený za pravidelné dodávky špeciálnych klinec do rámov na sušenie súkna.

treba si vziať pohyb hodnoty meny, ale rast výšky platov, spôsobený nedostatkom kvalitných pracovníkov, trápil vedenie fabriky aj v iných prípadoch.

- 53 DÚBRAVSKÝ, Ferdinand. *Uhorská Skalica*, uvádza R. Vrchovského (20. 2. 1816 – 17. 3. 1901), pôvodom zo Skalice, ako majiteľa špedičnej firmy vo Viedni. Skalický zayovský majetok a spoločné vierovyznanie boli zrejme dôležitými styčnými bodmi pri angažovaní potomka významnej súkennickej rodiny zo Skalice. Pozri Zlatý fond denníka SME 2013, dostupné online [cit. 2017-10-06]: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1824/Dubravsky_Uhorska-Skalica/11
- 54 Carl Szokolóczy mal spočiatku na starosti nielen riadenie bežnej prevádzky fabriky, ale aj celého zayovského majetku, preto od r. 1849 účtovníctvo fabriky prebral Michael Brand.
- 55 Pravdepodobne išlo o syna bučianskeho záhradníka.

Jednorazovými prácami pri viazaní rôznych kníh (viazané výkazy, knihy nariadení) si vypomáhal dokonca aj Samuel Štúr.

Najväčšia ťarcha výroby a zároveň úspech podniku spočívali pochopiteľne na priamych producentoch – spriadačoch, tkáčoch, farbiaroch, postrihovačoch a iných kategóriách fabrických robotníkov. Ich počet sa v sekundárnej literatúre skôr odhadoval, výkazy fabrického nemocenského fondu však umožňujú rekonštrukciu presného počtu pre každý týždeň pracovného roka. V priemere sa v prvom roku činnosti venovalo rôznym úkonom vo výrobnom procese 75 – 90 robotníkov/-čok. V revolučnom roku 1848 (v zaznamenanom období od 7. 2. do 30. 12. 1848) ich bolo v rozpätí 71 – 90/týždeň, po upokojení pomerov (7. 2. – 31. 3. 1849) sa počet robotníkov pohyboval bežne medzi 113 – 149. Treba však uviesť aj anomálie – týždne, počas ktorých počet robotníkov vykázal extrémny pokles, či naopak, nárast: od 19. júna do 10. júla bolo v pracovnom pomere 54 a 57 zamestnancov, počas prostredného týždňa dokonca pracovala len spriadačská dielňa s 12 pracovníkmi. Hypoteticky možno tento pokles pripísať (ak neberieme do úvahy možnosť nedokonalnej evidencie) nejasnostiam okolo zavedenia novej uhorskej meny a zrejme s tým spojenému obmedzeniu produkcie. Podobná situácia nastala aj počas prvých dvoch týždňov októbra, keď sa počet robotníkov/-čok znížil z obvyklých cca 77 až 80 počas jesene na 49 a 52. To už bol vyhlásený a čoskoro aj suspendovaný výnimočný stav a cisárske vojsko dostalo príkaz na potlačenie revolúcie v Uhorsku. Od začiatku novembra sa situácia vo fabrike ustálila na angažovaní cca 80 robotníkov. Extrémny nárast priniesol týždeň od 20. januára 1849, keď sa pri strojoch striedalo až 219 robotníkov. To už bola fabrika približne od jesene 1848 angažovaná pri produkcii súkna na uniformy pre stoličné vojská a prvých objednávkach od *Monturs Commission*. Vinou zmätených pomerov však viazol odbyt a úhrada platieb.⁵⁶

Uhrovecká fabrika bola priekopníčkou aj v oblasti zamestnávania žien.⁵⁷ Textilný priemysel sa rýchlo stal ich doménou. Menej časté však bolo, aby sa už v tomto období ženy dostávali aj na miesto majsteriek – alebo jednoducho nie je dost' dokladov o organizácii práce v prvých manufaktúrach a fabrikách. V prípade Uhrovca však vieme, že ženy robotníčky tvorili až polovicu osadenstva prispievajúceho do nemocenského fondu.⁵⁸ Za prácou chodili aj zo vzdialenejších lokalít a do značnej miery boli odkázané na fabrickú ubytovňu. Ich prácu riadili majsterky, ktoré vedenie vybralo na základe „konkurzu“. Posúdenie ich kvalít však bolo zrejme spočiatku istým problémom. V lete 1846 sa riaditeľstvo

56 Pozri SNA, Zay – Súkenka, Korešpondencia, k. 592, list z 23. 1. 1849.

57 Teraz nechám bokom otázku robotární, kde išlo síce o prácu žien, ale formou prinútenia, a nie využitia obchodno-pracovného vzťahu. K fenoménu robotární pozri ŠPIESZ, ref. 4, s. 228-238.

58 Napríklad počas prvej polovici roka 1849 pracovalo v továrni 35 robotníkov a 58 robotníčok.

informovalo u svojho spoľahlivého partnera Heinricha Heydericha z Brna, či vie sprostredkovať ním overenú nemenovanú uchádzačku, lebo na voľné miesto majsterky sa hlásilo sedem záujemkýň! Nečudo, keďže platové podmienky neboli zlé: týždenný plat 3 zl. k. m. predstavoval vyše 150 zl. k. m. ročne a k tomu obvykle aj bezplatné bývanie a kurivo. Na druhej strane však práve robotníčky boli nestálou pracovnou silou a v obchodnej korešpondencii sa niekoľkokrát v sledovanom období vyskytujú sťažnosti na nedostatok tkáčok noppkovačiek (*Nopperinnen*).

Po nábehu výroby a rozvinutí obchodovania pribudla ďalšia významná kategória pracovníkov: za priamo fabrických zamestnancov možno počítať vedúceho skladov zásob a vyrobeného tovaru (*Magaziner*), *de facto* vedúceho obchodu v Uhrovci Johanna Schnittara (po ňom sa uvádza Jozef Molitorisz) a s istou benevolenciou aj vedúcich obchodných zastúpení v Pešti (F. Makláry) a Prešporku (Johann Kodrits/Kötttrich). Práve im od roku 1846 pripadla hlavná úloha pri hľadaní obchodných partnerov, distribúcii tovaru, vyjednávaní objednávok a reprezentácie fabriky v mieste pôsobenia. V obidvoch obchodoch sa Karol Zay často osobne vyskytoval. Makláry patrilo navyše do kruhu jeho blízkych priateľov.⁵⁹ Práve od jeho schopnosti nadväzovať kontakty s centrálnymi úradmi záviselo získavanie a vybavovanie veľkých objednávok. Zakrátko si súkenka otvorila aj ďalšie predajne, kde sa sústreďovali objednávky z rôznych regiónov. Fabriku tak reprezentovali aj obchody v Trnave (Eduard Richter) a Trenčíne (Jozef Tejfelesi), roku 1847 nakrátko v Deutsch Altenburgu a Györi a hlásili sa aj ďalší.⁶⁰ Búrlivý rok 1848 však zredukoval počet predajní na štyri – v Uhrovci, Prešporku, Nitre (Ladislaus Trsztyenszky) a Pešti, hoci aj v tejto dobe sa o možnosť zastupovať fabriku hlásili noví záujemcovia (M. S. Boschán z Miskolca).

V skutočnosti aj pri týchto „firemných“ obchodoch išlo o formu komisionálneho predaja, keď vedúci (stále majiteľ) obchodu pristúpil na „normovanú“ dohodu ohľadne prevádzky. Náklady na zariadenie obchodu a obchodné cesty išli na účet obchodníka, pretože ten zostal majiteľom obchodného priestoru. Zay však chcel mať vonkajší vzhl'ad obchodov v jednotnom dizajne a trval na tom, že majiteľ predajne vyvesí štít alebo nástennú tabuľu, ktorej vyhotovenie (bezpochyby v rovnakom štýle) zaplatí fabrika.⁶¹ Tovar sa posielal predajcovi na faktúru (*Franco*), bol však vo vlastníctve fabriky, až dokiaľ nebol zaplatený. Obchodník mal mesačne posielat' získané tržby, ale ako sa ukázalo, kvôli meškajúcim platbám sa viedla častá a ostrá korešpondencia. Fabrika si dala aj podmienku,

59 Zayho pravidelné návštevy v obchode v Prešporku dokladajú početné zápisy v jeho denníku z príslušných rokov. SNA, fond Zay – Karol Zay, Mária Kollowrat (denník), k. 220.

60 Dňa 15. 2. 1846 sa o otvorenie firemného odchodu usiloval Franz Gerometta zo Žiliny, ale bol odmietnutý, podobne ako F. L. A. Burian z Kremnice, 14. 2. 1848 Andreas Skultety zo Žiliny.

61 Ako maliari sa uvádzajú bližšie nemenovaní Winkler a Deutsch.

že v obchode sa nebude predávať žiaden cudzí tovar, podobný jej produktom. Zato však poskytovala províziu 2 ½ grajciaru za cent tovaru, čo sa však čoskoro zmenilo na bežnejšiu účtovnú formu piatich percent rabatu. Obchodníci sa predháňali v snahách získať status fabrického obchodu, lebo si bezpochyby sľubovali bezproblémovú dodávku tovaru a ani prípadné vrátenie nepredaného tovaru nemal byť problém. „Kamenné obchody“ už boli trvalejšou, a preto výhodnejšou formou nákupu a predaja tovaru, ako stáročia praktikované vystavovanie tovaru na trhoch a jarmokoch. Ani tie však nevypadávali z obchodných aktivít a pravidelne sa robili zásoby k termínom ich konania. Najviac bol cenený svätójánsky trh v Pešti, kde sa schádzali obchodníci z celého Uhorska. Veľmi rýchlo pribudla aj ďalšia možnosť prezentácie na priemyselných výstavách, tie sa však konali častejšie až v období mimo záujmu tejto štúdie.

Vo viacerých prípadoch obchodníci neodhadli množstvo objednaného tovaru a látky nedokázali predat'. Fabrike tak nesplácali faktúry načas a dodávateľsko-odberateľské vzťahy sa začali kazit'. Nasledovali upomienky na vyrovnanie pohľadávok a niekedy aj vyhrážky súdnym procesom. Platobná disciplína sa uvoľnila najmä na jar 1848, keď nejasné pomery a rozvrat bezpečnosti v Uhorsku sťažili obchodovanie.⁶² Tieto upomienky mali úspech a je zaujímavé, že vedenie súkenky po vyrovnaní dlhov ďalej spolupracovalo s bývalými veriteľmi. Zrejme malo pochopenie pre ťažkosti v podnikaní, lebo samo sa dostávalo do situácie, keď hrozilo nezaplatenie za tovar, ktorý sa objednalo (farbivá, súčiastky). Urgencie dlhov boli preto sprevádzané aj odkazmi na to, že fabrika nesmie upadnúť do dlhov, či aspoň nesmie mať dlhodobo nezaplatené účty a riskovať svoje dobré meno. V tomto odkaze možno vnímať étos aristokratického majiteľa s tradičným vnímaním konceptu (šľachtickej) cti, ale aj doby, keď sa podnikanie ešte odohrávalo viac-menej na osobnej úrovni a „povešť“ bola dôležitou obchodnou výhodou.

Vedenie fabriky sa však stretávalo aj s nedbanlivým vybavovaním svojich požiadaviek. Takúto skúsenosť mali napr. s dodávateľom strojov na apretovanie Ernestom Pfliegerom z Bielitz, ktorý stroje určené pre Uhrovec odoslal celkom inému zákazníkovi a dodal ich až po upomienke; takéto konanie ho stálo odpočítanie nákladov na prepravu. Pikantné však je, že neoprávneným adresátom bol ďalší z obchodných partnerov súkenky Hartmann z Chemnitz, ktorý mal súkenke dodať podobné stroje. Riaditeľstvo sa o tom dozvedelo, ale od kontraktu ani s jedným neodstúpilo – aj preto, že predpokladalo potrebu skorého rozšírenia výroby a využitia oboch dodávok.

62 Pozri listy Köttrichovi do Prešporuku, L. A. Burianovi do Kremnice, Ladislausovi Trsztyanzskemu do Nitry, A. Skultetymu do Žiliny zo 17. 4. 1848.

Fabrika a rôzne typy objednávok

Zabezpečiť rentabilitu podnikania v textilnom priemysle, kde panovala vysoká konkurencia, nebolo jednoduché. V prospech produktov sa už bežne využívala reklama. V prípade súkenky v novinách *Pesti Hirlap*, *Magyar Gazda*, *Jelenkor*, *Buda-Pesti Hiradó*, *Hetilap*, *Pester Zeitung* a *Pressburger Zeitung*, ale informácie o nej sa objavili aj v zahraničných novinách. Fabrika mala pripravené vzorkovníky látok, ktoré boli k dispozícii vo fabrických obchodoch a na ich základe sa kontrahovali odhadované množstvá. V ponuke boli súkna a látky rôznej kvality – mundúrové, livrejové, súkno na konské deky, nohavicové látky, móдне sezónne látky (zimné/letné), všetky v rôznych farbách. Do výroby sa však zadávali aj vlastné návrhy od obchodníkov, avšak za podmienky, že na výrobu sa ponechá časová rezerva (cca do troch mesiacov). Drobní odberatelia boli dôležitým typom zákazníkov, ale problémy s platením faktúr vedenie presvedčilo, aby hľadali veľkoodberateľov – a takými sa stali všetky organizácie, ktoré potrebovali pre svojich príslušníkov jednotné oblečenie (uniformy). Patrili k nim rôzne panstvá, ktoré niektorým kategóriám svojich zamestnancov poskytovali livreje,⁶³ stolice, ktoré zaodievali svojich hajdúchov,⁶⁴ armáda, resp. jednotlivé vojenské jednotky (pluky), riaditeľstvá komorských panstiev a po revolúcii aj stoličné vojsko, domobrana či žandárstvo. Práve revolúcia bola napriek komplikovaným pomerom v doprave a zabezpečovaní platobného styku motorom výroby v Uhrovci: stoličné oddiely (Hontianskej, Trenčianskej aj Nitrianskej stolice) mali aj vyše tisíc členov a potrebovali jednotné uniformy (často v národných farbách). Svoje objednávky smerovali práve do Uhrovca.

Uniformy poskytovali vysokú mieru stability produkcie, ktorú však na druhej strane sprevádzali nižšie stanovené nákupné ceny. O tom, že fabrika bola vyťažená výrobou pre potreby cisárskej armády, svedčia doklady o objednávkach zo strany uhorskej *Monturs-Commission*.⁶⁵ Práve prvé objednávky z leta – jesene 1848 robili vedeniu fabriky starosti, lebo cena bola podľa neho stanovená príliš nízko.⁶⁶ Navyše, výrobu v tomto hektickom období skomplikovalo zrušenie

63 V sledovanom období išlo o Erdödyho panstvo v Továrnikoch, panstvo grófa Königs-egga-Aulendorfa, levické panstvo kniežaťa Eszterházyho, panstvo grófa Hunyadyho. Na livreje sa vyžadovalo kvalitnejšie súkno (typu *Tosking*), často farebné.

64 1847, Hontianska, Liptovská stolica.

65 Komisie zriadené pre jednotlivé krajiny monarchie mali na starosti otázky dodávok uniform a zásobovania. Pozri MÜLLER, Franz. *Die kaiserl. königl. österreichische Armee seit Errichtung der stehenden Kriegsheere bis auf die neueste Zeit: Nebst einer Beigabe: Notizen über die Bewaffneten Bürgen-Corps der größeren Städte der Monarchie*. Band 2, Prag 1845, s. 228-230.

66 List adresovaný obchodu v Pešti 4. 9. 1848. SNA, fond Zay – Súkenka, Korešpondencia, k. 592, s. 221-222.

múru a následné poškodenie hnacieho kola valchy, ktoré zastavilo produkciu na tri týždne. Aby sa predišlo sankcionovaniu, komisii sa muselo predložiť potvrdenie zo súdu, že udalosť sa skutočne stala.⁶⁷ Napriek problémom spolupráca s komisiou bola stabilizujúcim faktorom, lebo objem kontrahovaného súkna sa pohyboval v rastúcich tisíckach lakt'ov. Už prvá objednávka od *Monturs-Commission* predstavovala 6 000 lakt'ov sivého a hnedého súkna, čo bol v januári 1849, dobe najväčších zrážok v krajine, vítaný zdroj pre stabilizáciu výroby. Ďalšie objednávky už predstavovali oveľa vyššie objemy. Napríklad objednávka z 3. a 5. 1. 1850, s termínom dodania do konca júla, určená pre jednotky novoorganizovanej žandarmérie, predstavovala 15 000 lakt'ov modrého (á 36 grajciarov), 7 500 lakt'ov hnedého (á 40 gr.) a 7 500 lakt'ov oceľovo-zeleného (á 40 gr.) súkna. Do konca marca sa z tohto objemu malo expedovať 6 000 lakt'ov a potom každý mesiac do konca júla 1850 ďalších 6 000 lakt'ov.⁶⁸

Objem objednávok sa v ďalších rokoch zvyšoval, no finančný efekt nebol príliš potešujúci.⁶⁹ Komisia sama určovala nákupné ceny a nebolo ľahké dojednať ich úpravu podľa reálnej ceny vlny. Pri spomínanej objednávke sa to však podarilo a pri dvoch typoch súkna sa cena zvýšila (pri modrom súkne z 36 na 42 gr. á lakeť, pri zelenom zo 40 na 47), zato pri jednom znížila (pri hnedom zo 40 na 30), takže zisk bol napriek istému zvýšeniu cien viac-menej marginálny.

V porovnaní s komerčnými objednávkami je rozdiel v reálnych a komisiou určených cenách ešte výraznejší: práve roku 1850 objem komerčného tovaru dosiahol len 20 tisíc lakt'ov súkna, zato v hodnote 55 tisíc zlatých k. m.! Dodávky pre *Monturs-Commission* boli navyše problematické aj preto, že dôstojníci pri preberaní nachádzali také chyby, skutočné alebo domnelé, kvôli ktorým sa uplatňovali reklamácie a požiadavky na zníženie ceny. Uvádzal sa mierne odlišný farebný odtieň, nestálosť farieb, nerovnaká šírka, chybné tkanie atď. Vedenie fabriky na výčitky reagovalo poznámkou, že ak by odstránili všetky chyby, dodané súkno by bolo kvalitnejšie než komisiou predložené (požadované) vzorky.

67 List adresovaný obchodu v Pešti 26. 9. 1848. Tamtiež, s. 226-227:

68 Platby mala realizovať firma *Pollak und Poppers Söhne*.

69 Údaje podľa SNA, fond Zay – Súkenka, Korešpondencia, k. 592.

SUMÁR DODÁVOK SÚKNA V R. 1850 – 1859				
Rok	<i>Monturs-Commission</i>		Ostatné objednávky	
	Množstvo	Cena v zl.	Množstvo	Cena v zl.
1850	30 000	50 000	20 000	55 000
1853	35 000	65 000	22 000	80 000
1859	56 400	145 000	8 000	15 000

Problematická bola najmä požiadavka, aby sa fabrika zaviazala odmietnuť iné ponuky, a tak počas celej jari prichádzala o výhodné sezónne objednávky na „fajnové“ látky od stálych partnerov.⁷⁰ Pritom to nebola jediná komplikácia súvisiaca s dodávkou pre armádu. Velenia niektorých uhorských plukov si neboli isté, či tovar majú prebrať priamo cez obchodné zastúpenie v Pešti, alebo sa im bude dodávať prostredníctvom centrálnej *Monturs-Commission*. To by však znamenalo odoslať baly látky do Viedne a zaplatiť clo, ktoré bolo stále uvalené na obchod medzi Rakúskom a Uhorskom. Uvedený spôsob dodávok by bol navyše úplne nelogický najmä v prípade objednávok pre 5. pluk žandarmérie dislokovaný v Košiciach. Tento obchod dohodol priamo Karol Zay s veliteľom pluku Ignazom von Talianom po ukončení ominózneho kontraktu s *Monturs-Commission* zo začiatku roka.

Reakcia obchodného vedenia fabriky na požiadavky komisie naznačuje, že nebolo príliš naklonené uvedeným zásahom majiteľa do obchodnej politiky. Blokovanie časti výrobných kapacít bolo komplikované nie príliš dobrými cenami aj problémami pri dodržiavaní kvality výroby. V liste adresovanom Ferencovi Maklárymu do Pešti sa riaditeľ Wrchovszky jasne vyjadril, že „z celej transakcie so žandarmériou pozerá len strata a obchod sa nikdy nemal uzavrieť...“⁷¹ Keď sa po výmene veliteľa objavili nedorozumenia ohľadne spôsobu dodávky, celý kontrakt sa zastavil a narýchlo (aj na základe novinového inzerátu) sa hľadal odbyt pre vyrobené súkno – tentokrát až u žandarmérie v Miláne, Viedni či Veľkom Varadíne (Nagyvárad, Oradea, Rumunsko). Preto keď Karol Zay v liste z 20. mája 1851 sa zmienil o možnosti novej objednávky zo strany žandarmérie, riaditeľ fabriky sa domnieval, že by bolo účelnejšie, keby sa predbežne neprijala, nanajvýš na priame naliehanie, aj to s výhovorkou, že vyrábať začnú, až keď sa vybaví (naplní) bežiaci kontrakt.⁷²

Jednoznačne formulované stanovisko a odporúčania riaditeľa, ako ďalej postupovať, svedčia o rodiacom sa spore medzi ním a majiteľom podniku. Na jednej strane aristokrat so zmyslom pre reprezentáciu, vernosť a službu panovníkovi a jeho orgánom, na druhej strane prevádzkový riaditeľ zodpovedný za každodenný chod fabriky zápasiacej s nedostatkom pracovníkov, zadrživanej hotovosti, stúpajúcimi nákladmi a niekedy až prehnými požiadavkami zákazníka. Riaditeľ preto navrhol niekoľko principiálnych zásad, ak by sa rokovalo o novom kontrakte so žandarmériou. Malo sa o ňom hovoriť až po expedovaní poslednej dodávky, trvať na podmienke obmedzeného množstva kontrahovaného tovaru (ročne nanajvýš 36 000 lakt'ov v štvrt'ročných dodávkach) a na platbách v hotovosti. Špecifikácia kvality súkna mala byť vecou generálnej in-

70 Za také sa označovali druhy *Elastiques, Mousselins, Trapp croisie, Kornblau* aj zimné látky.

71 List z 15. 1. 1851. SNA, fond Zay – Súkenka, Korešpondencia, k. 592, s. 344-345.

72 List adresovaný Karlovi Zaymu do Prešporku z 24. 5. 1851. Tamtiež, s. 369-370.

špekcie, fabrika však chcela garantovať len jednu (štandardnú) šírku balu látky a cenu prepočítavať nie na dĺžku, ale plochu dodaného množstva. Stanoviť sa mala aj najnižšia akceptovateľná cena za lakeť, podľa typu súkna v rozpätí 2 zl. 30 gr. – 3 zl. 24 gr. k. m. Keď onedlho v súvislosti s dodávkou pre Viedeň riaditeľ písal o „nehorázných (finančných) stratách“ (rozdiel v nákladoch a príjmoch za tovar bol 9 832 zl. 25 gr. k. m.), spôsobených nutnosťou nakupovať „cudziu“ vlnu za zvýšené ceny (vlastná produkcia nepostačovala) a po pár mesiacoch, k 31. októbru 1851 sa vzdal miesta, je jasné, že spor nadobudol veľkú intenzitu a pre podnik mohol mať ďalekosiahle dôsledky. Wrchovszky sa po niekoľkých rokoch vrátil do rodného mesta⁷³ a fabrika pokračovala vo svojom úsilí balansovať medzi relatívne bezpečnými dodávkami pre štát a lukratívnou, no rizikovou výrobou móde podliehajúceho tovaru.

„Colonien von Proletarier zu begründen habe ich keine Lust“: sociálne aspekty fungovania fabriky

Fabrika celouhorského významu mala od svojho vzniku nesmierny význam pre formovanie sociálnych pomerov v Uhroveckej doline. Prácu získalo niekoľko desiatok miestnych obyvateľov už pri stavbe a zariadení fabriky, v samotnej výrobe, ale aj neskôr pri expedícii tovaru. Počet robotníkov však pochopiteľne kolísal podľa objednávok a stavu fabrickej pokladnice. Kým sa nerozbehli dodávky pre stoličné oddiely, armádu a žandárstvo, výroba sa orientovala na rôzne vlnené látky, predstavujúce „bežný“ a sezónny tovar – látky na obleky, nohavice, kabáty či livrejové súkna. Už roku 1846 sa objavil aj špecifický segment tovaru – trikolóry na klobúkové krempe, ktoré sa stali súčasťou „národného“ odevu v predmarcovej dobe. Karol Zay už predtým zvažoval doplniť produkciu o výrobu luxusného druhu tovaru, kvôli čomu sa v Uhrovci mala usadiť väčšia skupina čipkárov z Čiech. Zayho súputník Pavol Rázgha v snahách o reformovanie pomerov v evanjelickej a. v. cirkvi však odrádzal grófa od tohto kroku. Poznajúc pomery v Čechách, kde v tom čase pôsobil, predpovedal, že v konkurencii so strojovou výrobou neobstoja a z „*duševne aj telesne deformovaného ľudu*“ sa stane škola proletárov a pauperizmu.⁷⁴ V tomto fenoméne videl potenciálne nebezpečenstvo pre lokálne aj celouhorské sociálne pomery.

V uvedenom názore, ktorý si osvojil aj K. Zay,⁷⁵ sa už ohlasovali obavy z prílišnej koncentrácie sociálnej skupiny, ktorej správanie bolo nepredvídateľné a neriadilo sa dovtedajšími zaužívanými vzťahmi budovanými na osobnej závis-

73 Pozri pozn. 53.

74 Denník K. Zayho z 12. 4. 1845. SNA, fond Zay – Karol Zay, Mária Kollowrat (denník), k. 220.

75 V podnadtise uvedené slová použil K. Zay v zázname denníka z 2. 2. 1846, ako reakciu na ponuku usadiť 20 – 40 roľníckych rodín v Uhrovci. Tamtiež.

losti a paternalizme. Zay, sčítaný v dobovej ekonomickej literatúre a oboznámený s dianím vo vyspelejších krajinách, sa obával vypuknutia sociálne motivovaných nepokojov a ako jeden z prvých v rámci dobovej spoločnosti upozorňoval na hrozbu komunizmu. V počiatočnej fáze existencie fabriky sa však vedenie nemuselo vysporadúvať s prejavmi sociálneho napätia, skôr muselo čeliť nerovnomernosti pri zabezpečovaní dostatočného počtu pracovníkov, kvality ich práce a následkom pre proces výroby. Nejedno vysvetlenie meškania kontrahovaných dodávok operovalo s nedostatkom skúsených robotníkov a robotníčok. Dosvedčuje to aj porovnanie sumára vyplatených miezd v počiatočnej existencii fabriky a v období plnenia rozsiahlych dodávok pre armádu. Roku 1846 mzdy robotníkov a ostatného personálu fabriky dosiahli úhrn 31 336 zl. 16 gr. k. m., no r. 1850 to bolo menej, len 27 899 zl. 46 gr. k. m. Neustále meškание dohodnutých dodávok ohrozovalo príjmy, kredibilitu fabriky aj existenciu jednoduchých robotníkov. Situáciu nepomohlo vyriešiť ani zachovanie reliktu dovtedajšieho modelu prípravy pracovníkov v rámci cechového systému – vo fabrike boli angažovaní aj učni a tovariši.

Prirodzenou reakciou na stúpajúce pracovné zaťaženie v súvislosti s dodávkami pre armádu boli požiadavky na zvýšenie plátov, čo bola pre vedenie fabriky neočakávaná situácia. Stav latentného napätia bol viac-menej trvalý a zrejme by bolo otázkou času, kedy by sa objavili prvé náznaky sociálnych nepokojov. Napriek tomu k ničomu takému neprišlo. Práca v modernej fabrike predsa len poskytovala vyšší štandard príjmov a prít'azlivou mohla byť aj istá forma sociálneho zabezpečenia. Išlo o nepochybnú vymoženosť v prospech zamestnancov – nemocenskú pokladnicu, ktorá zo stanovených príspevkov kryla náklady na ošetrovanie počas choroby. Jej fond vznikol ako aplikácia modelu poistenia a prispievať do neho bolo povinnosťou všetkých zamestnancov bez rozdielu pracovného zaradenia – týkala sa teda aj členov riaditeľstva.

Nemocenský fond fungoval na základe obsiahleho štatútu z 1. novembra 1847, ktorý modernou formou artikuloval záujem zamestnávateľa o optimálny stav svojich pracovníkov.⁷⁶ Deklarovaný záujem nebol manierou alebo gestom navonok, ale zrejme vyjadroval vnútorné presvedčenie grófa Zayho o potrebe takejto základiny. Sám vložil do pokladnice fondu najvyšší vklad – 125 zl. k. m. Jeho príklad nasledovali aj ďalší členovia vedenia továrne (úradníci, majstri), aj keď ich sumy sa pohybovali v rozpätí 10 – 25 zl. k. m. Fond sa však pravidelne rozrastal o povinné príspevky všetkých zamestnancov, ktoré boli stanovené ako platby v dvoch formách. Pri vstupe do zamestnania museli všetci pracovníci (vrátane tovarišov) z prvej výplaty nenávratne vložiť jeden zlatý k. m.⁷⁷ a potom

76 *Statuten des Kranken Fonds und Namens Verzeichniß der theilhabenden (!) Mitglieder.* SNA, fond Zay – Sükenka, Nemocenský fond – účtovné knihy, účty, roky 1847 – 1873, k. 598.

77 Pri opätovnom vstupe do zamestnania sa vkladala polovica uvedenej sumy. Učni museli zlo-

každý týždeň odvádzali 6 grajciarov k. m. Znížený príspevok sa očakával aj od rekonvalescentov, ktorí boli už schopní vykonávať ľahšie (platené) práce. Platobnú disciplínu mala zabezpečovať hrozba pokuty v prípade omeškanej platby, v podobe dvojnásobnej výšky povinného týždenného príspevku.

Vďaka racionálne nastavenému systému príjmov nasporená suma od doby vzniku fondu za tri mesiace (do konca januára 1848) dosiahla 553 zl. 12 gr. k. m. a pri ďalšej revízii 18. októbra 1848 vykazovala 936 zl. 14 gr. k. m. Časť nasporenej sumy sa pravidelne vkladala do fondu fabriky, ktorý sa ďalej zhodnocoval prostredníctvom vkladu do sporiteľne. K 18. októbru 1848 sa takto uložilo 500 zl. k. m., k 31. decembru 1849 síce len 300 zl. k. m., ale k 31. decembru 1850 opäť 400 zl. k. m. Ak by uložený kapitál, resp. z neho plynúce úroky boli dostatočne vysoké, mohli sa týždenné príspevky zamestnancov prípadne znížiť alebo aj zrušiť, k takejto situácii však nedošlo.

Narábanie s peniazmi podliehalo nielen bežnej účtovnej kontrole, ale aj dohľadu celého osadenstva. Pokladnicu a jej účtovnú knihu spravoval jeden zamestnanec kancelárie fabriky a traja členovia „osadenstva“, vedenie však vykonávalo priebežnú kontrolu. Každý štvrťrok sa všetkým zamestnancom oznamoval stav konta pokladnice a narábanie s ním. Zamestnanci sa mohli presvedčiť, že z fondu sa poskytujú príspevky chorým robotníkom, a to dokonca aj po dobu viacerých týždňov. Fond teda skutočne poskytoval reálnu oporu (denne 25 gr. k. m., k tomu navyše aj bezplatné lekárske ošetrenie a lieky) tým, ktorí kvôli chorobe neboli schopní práce. Priemerná doba čerpania podpory počas choroby bola v priebehu prvých troch rokov (do 31. decembra 1848) 4,14 dňa. Za týmto číslom sa skrýva celkový počet 219 chorých, ktorí „odmaródovali“ 1 127 dní – aj tento priemer však stiera napr. údaj o podpore dlhodobo, až päť týždňov chorého Franza Thomasa či štyri týždne sa liečiaceho Johanna Hnateka. Poistenci sa aj v prípade úmrtia mohli spoľahnúť na primerané zaopatrenie (príspevok na pohreb vo výške 4 zl. k. m., možnosť priplatiť na zvonenie), čo nebolo bez významu najmä pre „cezpoľných“ robotníkov či robotníčky. Ani bez priamej či rýchlej podpory rodiny tak neboli vydaní napospas nedôstojnému pochovaniu.

Záver

Súkenka v Uhrovci predstavovala modernú továreň, ktorá sa zaradila medzi celouhorský významné podniky svojho druhu. Napriek tomu bola len okrajovo spomínaným podnikom, ktorý sa oprávnené dá charakterizovať ako príklad podnikateľského zámeru „na zelenej lúke“, v regióne, kde boli k dispozícii len minimálne materiálne (produkcia vlny) a žiadne infraštruktúrne predpoklady (komunikačná sieť, mestské centrá). Jej úspech však generoval ďalšie podnika-

žiť po prepustení z učenia jednorazovo 2 zl. k. m.

teľské zámery. Samotný zakladateľ Karol Zay začal už po roku existencie súkenky pripravovať založenie sklárne a cukrovaru v blízkych Podlužanoch.⁷⁸ Projekt mal pritom aj inú komparatívnu prednosť – silný vstupný kapitál, ktorým disponoval výlučne majiteľ. Nemenej významný bol aj sociálny kapitál, ktorý sa na neho viazal. Bohatý aristokrat mal množstvo konexií, ktoré mu umožnili úspešné etablovanie v hospodárskom priestore (Horného) Uhorska. Sám majiteľ získaval pre fabriku investorov a zákazníkov medzi svojimi aristokratickými priateľmi a známymi a návšteva prešporského obchodu patrila medzi jeho každodennú rutinu počas pobytov v meste. Gróf Karol Zay bol pred rokom 1848 stúpencom liberalizmu nielen vo vzťahu k politickému usporiadaniu Uhorska, ale najmä čo sa týkalo jeho ekonomického vývoja. Aktívne podporoval aj iné progresívne podujatia (stavba železnice) a dokázal nadväzovať dobré vzťahy so stabilnými zákazníkmi – najmä z radov armády a žandarmérie. Štátne objednávky však predstavovali zároveň rizikový faktor vo forme nerealisticky nastavených podmienok zo strany odberateľov, ktoré začali postupne ohrozovať rentabilitu podniku. Fabrika pracovala až do 70. rokov 19. storočia, keď boli Zayovci donútení (už po smrti svojho otca – zakladateľa podniku) predat' ju. V priestoroch súkenky našla svoje miesto výroba skla, čím sa začala nová etapa podnikania v Uhrovci.

* Štúdia vznikla v rámci projektu APVV-15-0349 *Individuum a spoločnosť – ich vzájomná reflexia v historickom procese*.

UNTERNEHMERTÄTIGKEIT IN DER REGIE EINES ARISTOKRATEN:
GRÜNDUNG UND ERSTE JAHRE DER TUCHFABRIK
IN UHROVEC (1845–1851)

EVA KOWALSKÁ

Die (Fein)Tuchfabrik in Uhrrovec ist ein bisher unbekanntes, aber doch ausreichend aussagekräftiges Beispiel für die Errichtung einer Fabrik „auf der grünen Wiese“. Sie entstand in einer Region, die dazu keine ausreichenden materiellen und infrastrukturellen Voraussetzungen hatte. Das Projekt hatte jedoch einen anderen komparativen Vorteil – ein starkes Kapital, über das der Eigentümer, ein wohlhabender Aristokrat mit Beziehungen, die ihm eine erfolgreiche Etablierung im wirtschaftlichen Bereich von (Ober)Ungarn ermöglichten, verfügte. Der Graf Karol Zay war ein Anhänger des Liberalismus nicht nur in Bezug auf die politische Anordnung von Ungarn vor 1848, sondern auch auf seine wirtschaftliche Entwicklung. Er hat auch andere progressive Geschäftsabsichten (Eisenbahnbau, Dampfschiffahrt) unterstützt und war in der Lage,

78 Dennik K. Zayho z 2. 3. 1846. SNA, fond Zay – Karol Zay, Mária Kollowrat (dennik), k. 220.

eine Geschäftsbeziehung mit einem stabilen Kunden – Armee und Gendarmerie – aufzunehmen.

Die Studie analysiert den Prozess des Aufbaus der Fabrik, finanzielle Seite des Baus und der Einrichtung, Fragen der Personal- und Materialfunktion, sowie die Fragen der sozialen Sicherheit der Arbeiter (ein bedeutender Teil von ihnen waren Frauen). Die Fabrik hatte mehrere Firmengeschäfte und ein Netz von Abnehmern in Ungarn. Während der Revolution begann sie aus den Lieferungen für die Armee, Militia Portalis und Gendarmerie zu profitieren. Die öffentlichen Aufträge haben jedoch gleichzeitig einen Risikofaktor in Form von unrealistisch eingestellten Bedingungen seitens der Abnehmer dargestellt, die allmählich die Rentabilität des Geschäfts zu gefährden begannen. Gleich am Anfang dieser Zusammenarbeit verzeichnete die Fabrik einen Verlust, der ihren Betrieb zu gefährden begann.

PhDr. Eva Kowalská, DrSc.,
Historický ústav SAV
Klemensova 19, 814 99 Bratislava
e-mail: eva.kowalska@savba.sk